

Sofija Ljubišić¹
Univerzitet u Beogradu
Institut društvenih nauka

Originalni naučni rad
UDK 316.347:323.12(4)
141.12:17.023.5(4)
Submitted: 22.12.2025.
Accepted: 25.02.2026.

DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC2601075L>

TESTIRANJE EMPIRIJSKE OPRAVDANOSTI DIHOTOMIJE PRIMORDIJALIZAM-KONSTRUKTIVIZAM: MULTILEVEL ANALIZA NACIONALNOG IDENTITETA U EVROPI

Empirical Validity of the Primordialism-Constructivism Dichotomy: A Multilevel Analysis of National Identity in Europe

APSTRAKT: *Polazeći od teorijske i empirijske povezanosti nacionalizma i materijalizma, rad nastoji da opravda i objasni dihotomiju konstruktivizam-primordijalizam. U istraživanju se modeluje materijalistička vrednosna orijentacija u funkciji prediktora primordijalnog i konstruktivističkog nacionalizma u evropskim društvima na individualnom i kolektivnom nivou. Analiza je ograničena na evropske zemlje u kojima se faktorskom analizom odvajaju dve pomenute dimenzije nacionalizma. Na empirijskom nivou korišćeni su podaci iz poslednjeg talasa European Values Study (EVS) na reprezentativnom evropskom uzorku, a primenjen kvantitativni metod je mešoviti linearni model. Rezultati ukazuju na to da u delu evropskih društava (Centralna i Istočna Evropa) nacionalizam ima dve teorijski pretpostavljene dimenzije. Nalazi pokazuju da je primordijalni nacionalizam objašnjen individualnim materijalizmom, kolektivnim materijalizmom i mikro-makro interakcijom. Nasuprot tome, konstruktivistički nacionalizam predstavlja slab kolektivni identitet bez značajnih sociodemografskih ili makro faktora. Rezultati podržavaju tezu da različite dimenzije nacionalizma prate divergentne logike nastajanja i reprodukcije, te da socioekonomska „klima“ selektivno utiče na one oblike nacionalne identifikacije koji su otvoreniji institucionalnom uokviravanju i političkoj reinterpetaciji.*

KLJUČNE REČI: *materijalizam, postmaterijalizam, nacionalizam, mešoviti linearni model, Evropa*

ABSTRACT: *Building on the theoretical and empirical link between nationalism and materialism, this paper seeks to justify and explain the constructivism–primordialism dichotomy. The study models materialist value orientation as a predictor of primordial and constructivist nationalism in European societies at both the individual and the collective level. The analysis is limited to European countries in which factor analysis distinguishes between the two aforementioned dimensions of nationalism. Empirically, the study relies on data from the latest wave of the European Values Study (EVS), based on a representative European sample, and applies mixed linear modeling as the main quantitative method. The results indicate that in a subset of European societies (Central and Eastern Europe), nationalism exhibits the two theoretically expected dimensions. The findings show that primordial nationalism is explained by individual-level materialism, collective-level materialism, and their micro–macro interaction. In contrast, constructivist nationalism appears as a weak collective identity, not significantly associated with sociodemographic or macro-level factors. Overall, the results support the argument that different dimensions of nationalism follow divergent logics of emergence and reproduction, and that the socio-economic “climate” selectively shapes those forms of national identification that are more open to institutional framing and political reinterpretation.*

KEYWORDS: *materialism, postmaterialism, nationalism, mixed linear model, Europe*

Uvod

Reč *natio* potiče od latinskog glagola *nasci* i u antičkom rimskom kontekstu označava poreklo, rođenje ili grupu povezanih ljudi, često u odnosu na „druge“ izvan rimske zajednice *civitas* (Skinner, 2002; Smith, 1991). „Postojanje nacije je, oprostite mi na metafori, svakodnevni referendum, na isti način kao što je svakodnevno postojanje pojedinaca večno potvrđivanje života“ (Renan, 1990). Odbacujući rasu, jezik, religiju i geografiju kao dovoljne osnove nacionalne pripadnosti, Renan definiše naciju kao istorijski oblik političke zajednice zasnovan na zajedničkom nasleđu sećanja i, još važnije, na stalnoj volji njenih članova da nastave zajednički život. Njegova poznata metafora nacije kao „svakodnevnog plebiscita“ ne odnosi se na formalni čin glasanja, već na kontinuirani pristanak pojedinaca na zajednički politički okvir i kolektivnu sudbinu. U tom smislu, Renan ističe da je zaborav podjednako važan kao i sećanje u formiranju nacionalne zajednice, budući da stabilnost nacije pretpostavlja selektivno potiskivanje unutrašnjih konflikata i nasilnih epizoda iz prošlosti.

U savremenim evropskim društvima nacionalizam se afirmiše kao jedna od ključnih sila koje oblikuju političko ponašanje, kolektivni identitet i obrasce društvenog konflikta. Iako se nakon Drugog svetskog rata često pretpostavljalo da će procesi evropskih integracija, ekonomske modernizacije i širenja liberalno-demokratskih institucija dovesti do postepenog slabljenja nacionalističkih narativa, poslednje decenije pokazuju suprotan trend: jačanje etnički obojenih diskursa.

Rad ispituje da li se u savremenoj Evropi mogu empirijski razlikovati dve dimenzije nacionalizma, primordijalna i konstruktivistička, i u kojoj meri ih objašnjava materijalistička vrednosna orijentacija na individualnom i kolektivnom nivou. Analiza je zasnovana na podacima European Values Study (2017–2022) i primeni eksplorativne faktorske analize u 28 država, kao i na primeni mešovitih linearnih modela na uzorku od 29.408 ispitanika u 16 evropskih država. Rezultati pokazuju da dihotomija primordijalni–konstruktivistički nacionalizam nije univerzalna. U značajnom broju zemalja, posebno u postsocijalističkim i postkonfliktnim društvima, nacionalizam funkcioniše kao jedinstvena, nediferencirana dimenzija u kojoj se etnički i građanski elementi preklapaju. Ovaj obrazac se objašnjava procesima institucionalne i ideološke homogenizacije nacionalnog identiteta. Zaključno, rad pokazuje da različite dimenzije nacionalnog identiteta prate divergentne logike formiranja: primordijalni nacionalizam je individualno i kontekstualno uslovljen, dok konstruktivistički nacionalizam ne zavisi niti od sociodemografskih, niti makro faktora. Ovi nalazi pružaju empirijsku podršku analitičkom razdvajanju dve dimenzije nacionalizma, ali istovremeno ukazuju da njihovo postojanje zavisi od istorijskog i društvenog konteksta.

Nacionalizam kao oblik kolektivnog identiteta

Nacionalizam je vrlo kompleksan fenomen koji može biti definisan kao politička ideologija ili projekat kolektivne mobilizacije ili kao poseban oblik identiteta. U ovom radu mi prihvatamo poslednji pristup i nacionalizam formulišemo kao oblik kolektivnog identiteta. Naš pristup polazi od teorije socijalnog identiteta, prema kojoj identitet predstavlja osnovni mehanizam pripadnosti određenim društvenim grupama, pri čemu pojedinci pridaju emocionalni i vrednosni značaj toj pripadnosti (Tajfel, 1981; Tajfel and Turner, 1986). Socijalni identitet obuhvata tri međusobno povezane dimenzije: kognitivnu (svest o pripadanju grupi), afektivnu (emocionalnu vezanost za grupu) i normativno-evaluativnu (vrednovanje sopstvene grupe u odnosu na druge). Kroz procese socijalne kategorizacije i socijalnog poređenja, pojedinci organizuju društvenu stvarnost u relacione kategorije koje uspostavljaju simboličku granicu između pripadnika i nepripadnika grupi.

Nacionalni identitet predstavlja specifičan oblik kolektivnog identiteta u kojem se nacija pojavljuje kao centralna osa pripadnosti. Jedno od najuticajnijih objašnjenja fenomena nacionalizma nudi Anderson, koji naciju definiše kao „zamišljenu političku zajednicu“, zasnovanu na subjektivnom osećaju zajedništva među ljudima koji se međusobno ne poznaju, ali sebe doživljavaju kao deo iste kolektivne celine (Anderson, 2006). Nacionalna pripadnost stoga nije zasnovana na neposrednim društvenim vezama, već na simboličkim predstavama, komunikacionim praksama i institucionalnim mehanizmima koji omogućavaju pojedincima da zamisle svoju povezanost sa velikim brojem nepoznatih članova zajednice. Slično tome, Smith (1991) naglašava kulturno-istorijsku dimenziju nacionalnog identiteta, definišući ga kao skup mitova o poreklu, kolektivnih

sećanja, simbola, vrednosti i tradicija koji stvaraju osećaj istorijskog kontinuiteta i zajedničke sudbine. Ova simbolička infrastruktura nacionalne zajednice omogućava pojedincima da nacionalnu pripadnost doživljavaju kao prirodnu i moralno obavezujuću. Nacionalni identitet tako dobija snažnu afektivnu komponentu, jer povezuje lični identitet sa predstavama o zajedničkoj prošlosti, kolektivnoj žrtvi i zajedničkoj budućnosti.

Gljučna dimenzija nacionalizma kao oblika identiteta odnosi se na proces uspostavljanja i održavanja granica pripadnosti. Nacionalna zajednica funkcioniše kao kategorija društvene klasifikacije koja definiše ko se smatra legitimnim članom, a ko ostaje izvan kolektivnog *mi* (Brubaker, 2004). Ove granice nisu samo deskriptivne, već imaju normativni karakter, jer odražavaju implicitna očekivanja i pravila o tome šta znači pripadati naciji. Kriterijumi pripadnosti stoga predstavljaju centralni element nacionalnog identiteta, budući da određuju simboličke i društvene granice zajednice. Razumevanje nacionalizma kao identiteta u ovom radu omogućava analizu nacionalizma na nivou individualnih interpretativnih i vrednosnih obrazaca. Nacionalizam se tako konceptualizuje kao stabilan, ali kontekstualno oblikovan okvir kolektivne identifikacije koji strukturira način na koji pojedinci razumeju društvenu pripadnost, kolektivni identitet i granice zajednice.

Tipologija nacionalizma: primordijalni i konstruktivistički nacionalizam

Jedna od najčešćih tipologija u literaturi razlikuje primordijalni i konstruktivistički nacionalizam. Ova dihotomija reflektuje dve osnovne teorijske interpretacije o poreklu, karakteru i političkoj funkciji nacionalnog identiteta. Primordijalni pristup polazi od pretpostavke da nacije nastaju iz prirodnih, objektivnih i dugotrajnih veza kao što su krvno srodstvo, zajedničko poreklo, jezik, religija i tradicija. Autori poput Clifforda Geertza (1973) i Edwarda Shilsa (1957) tvrde da pripadnost naciji ima emocionalno-vezivni karakter koji se doživljava kao dat, gotovo biološki i neupitan. U psihološkom smislu, primordijalni nacionalizam često je zasnovan na snažnim afektivnim vezama, kolektivnoj memoriji i potrebama za sigurnošću (Connor, 1994). Tako definisan, primordijalizam teorijski opravdava postojanje etničkog nacionalizma, zasnovanog na ideji homogenosti, kontinuiteta i kulturne nepromenljivosti. On objašnjava zašto pojedinci nacionalni identitet doživljavaju kao nešto prirodno, a nacionalnu pripadnost kao moralnu i emotivnu obavezu. Nasuprot tome, konstruktivistički pristup (Gellner, 1983; Anderson, 1983; Hobsbawm, 1990; Brubaker, 2004) tvrdi da su nacije moderne, istorijski proizvedene zajednice, oblikovane kroz procese kao što su industrijalizacija, masovno obrazovanje, kapitalizam štampe, državotvorne institucije i politička mobilizacija. Ovaj pristup vidi naciju kao politički i kulturno konstruisan identitet, a ne kao prirodnu činjenicu. Gellner i Anderson pokazuju da nacija nastaje kroz ekonomske i kulturne procese kao što su školstvo, birokratija, medijska proizvodnja itd. Konstruktivizam omogućava postojanje građanskog nacionalizma, zasnovanog

na zajedničkim političkim principima, teritoriji, institucijama i idejama, a ne nužno na etničkom poreklu.

Navedena podela je česta tipologija u studijama nacionalizma (Smith, 1991; Kohn, 1944; Gellner, 1983) koja omogućava teorijsku operacionalizaciju u empirijskim istraživanjima. Međutim, nije idealna: veliki broj savremeniji autora ukazuje na njena ograničenja. Najuticajniji kritičar ove dihotomije je Rogers Brubaker, koji tvrdi da se ovim analitičari previše fokusiraju na tipove nacionalizma i zanemaruju procesualne, situacione i institucionalne dinamike koje oblikuju nacionalne identitete (Brubaker, 1996). Veliki broj istraživača ukazuje na postojanje drugačije tipologije ili na odsustvo tipologije uopšte (Calhoun, 1998; Hutchinson, 1994; Connor, 1994). Zbog navedenog razilaženja, u ovom radu empirijski testiramo opravdanost takve podele. Dalje, ukoliko postoji empirijska opravdanost podele, želimo da utvrdimo razlike u faktorima jednog i drugog tipa nacionalnog identiteta.

Veza nacionalizam-materijalizam

Prema Inglehartovoj teoriji modernizacije, materijalistička vrednosna orijentacija predstavlja skup prioriteta vezanih za sigurnost, red i stabilnost, koji se formiraju u uslovima ekonomske i fizičke nesigurnosti. Upravo zbog toga materijalizam pokazuje snažnu povezanost sa autoritarnim, etnocentričnim i nacionalističkim stavovima, budući da svi ovi obrasci naglašavaju zaštitu grupe, kontrolu nad društvenim promenama i očuvanje kulturne homogenosti (Inglehart, 1977, 1990, 1997). Nasuprot tome, postmaterijalističke vrednosti, koje se razvijaju pod uslovima subjektivne sigurnosti i društvenog blagostanja, usmerene su ka autonomiji, pluralizmu, toleranciji i političkom učešću, što dovodi do značajno slabije sklonosti nacionalizmu, naročito njegovim primordijalnim i isključujućim oblicima. Inglehart i Welzel (2005) dodatno pokazuju da se nacionalizam nalazi na suprotnoj strani kontinuuma „self-expression values“, gde postmaterijalizam prati viši nivo otvorenosti, kosmopolitizma i distanciranja od rigidnih granica grupe. Stoga se materijalizam može posmatrati kao psihološka osnova nacionalističkih stavova, dok postmaterijalizam podstiče inkluzivnije, građanski orijentisane identifikacije.

Na empirijskom nivou, Inglehart i saradnici za operacionalizaciju materijalizma i postmaterijalizma koriste indekse iz anketa (WVS/EVS) koji se grade na osnovu prioriteta koje ispitanici navode u pitanjima o željenim političkim i socijalnim ciljevima. Empirijska istraživanja WVS/EVS pokazuju da su zemlje razvijenog severa i zapada Evrope generalno visoko pozicionirane u pogledu postmaterijalističkih vrednosti, dok zemlje sa nižim nivoom ekonomskog razvoja i većom egzistencijalnom nesigurnošću pokazuju veću sklonost materijalističkim vrednostima (Inglehart & Welzel, 2005). Međutim, postoje izvesna odstupanja: periodi političke i ekonomske krize mogu dovesti do povratka materijalističkih preferencija i rasta autoritarnih i etnocentričnih stavova, čak i u državama koje su u dugoročnom trendu ka postmaterijalizmu (Norris and Inglehart, 2019). Nacionalizam se povezuje sa obrascima vrednosti koji preferiraju stabilnost nad promenom (Schwartz, 1992; Duckitt and Sibley, 2010).

Reilly (2015) polazi od ideje da je postmaterijalizam povezan s liberalnim, demokratskim i otvorenim političkim vrijednostima, dok se materijalizam povezuje sa stabilnošću, redom, autoritarnošću i naglašenom potrebom za sigurnošću. Nacionalizam deli iste psihološke korene kao i materijalizam: oba se aktiviraju kada pojedinac percipira spoljnu ili unutrašnju pretnju naciji. Reilly pokazuje da je percepcija nacionalne pretnje ključni mehanizam koji: pojačava autoritarnost, smanjuje sklonost postmaterijalističkim vrednostima poput slobode govora ili većeg političkog učešća, povećava nacionalističke stavove. Nasuprot tome, postmaterijalističke vrednosti, zasnovane na osećaju subjektivne sigurnosti, ekonomskog blagostanja i stabilnih institucija, usmeravaju pojedince ka toleranciji, autonomiji, pluralizmu i inkluzivnosti, što tipično korelira sa niskim nivoom nacionalističkih stavova i većim prihvatanjem konstruktivističkih, građanskih formi identifikacije.

Metodološki okvir

U cilju ispitivanja prediktora različitih oblika nacionalizma na nivou Evrope, u istraživanju primenjujemo kvantitativni komparativni pristup zasnovan na European Values Study (EVS) bazi podataka. U istraživanju je korišćen poslednji talas (2017–2022). Kao metod koristimo mešoviti linearni model (mixed linear model). Polazi se od pretpostavke da se konstruktivistički i primordijalni nacionalizam zasnivaju na različitim skupovima prediktora. Kako bi se ispitalo da li se u različitim evropskim državama dosledno izdvajaju dve teorijski pretpostavljene dimenzije nacionalizma: primordijalni i konstruktivistički, biće sprovedena eksploratorna faktorska analiza (EFA). Analiza će biti izvedena odvojeno za svaku državu, čime će se omogućiti poređenje latentnih struktura nacionalizma u različitim društvenim kontekstima. Cilj je da se utvrdi da li se primordijalni i konstruktivistički nacionalizam pojavljuju kao odvojene dimenzije u svim državama, ili se u pojedinim kontekstima, usled specifičnih kulturnih, institucionalnih ili istorijskih karakteristika, nacionalizam javlja kao jedinstvena, nediferencirana latentna orijentacija.

U regresionu analizu prediktora dva tipa nacionalizma uključujemo samo one države u kojima se nacionalizam pojavljuje kao dvodimenzionalni fenomen. U skladu s rečenim, postavljene su tri hipoteze:

H1: Dihotomija primordijalni-konstruktivistički nacionalizam je empirijski opravdana,

H2: Makro faktori (GDP i materijalizam na kolektivnom nivou) značajni su prediktori primordijalnog nacionalizma.

H3: Makro faktori (GDP i materijalizam na kolektivnom nivou) značajni su prediktori konstruktivističkog nacionalizma.

Dizajn istraživanja

EVS je longitudinalni i reprezentativni istraživački program koji od 1981. godine prikuplja podatke o vrednostima, stavovima i političkim orijentacijama

građana u evropskim državama. Podaci se prikupljaju na nacionalnim reprezentativnim uzorcima korišćenjem standardizovanih upitnika, što omogućava komparabilnost među državama, ali i detaljna poređenja između individualnih i kontekstualnih nivoa. U ovom istraživanju koristimo podatke poslednjeg talasa 2017–2022. Analize su sprovedene korišćenjem statističkog softvera IBM SPSS (verzija 20).

Koristimo pondere koje obezbeđuju reprezentativnost nacionalnih uzoraka u odnosu na osnovne demografske karakteristike. Slučajevi sa nedostajućim vrednostima isključeni su primenom listwise procedure. Podaci EVS zasnovani su na nacionalno reprezentativnim uzorcima odrasle populacije, ali razlike u veličini uzoraka između država mogu uticati na procene kontekstualnih efekata, budući da Level-2 jedinice nisu ponderisane. Za potrebe ovog istraživanja koriste se indikatori koji se odnose na:

- (a) primordijalni nacionalizam
- (b) konstruktivistički nacionalizam
- (c) individualne vrednosne orijentacije, uključujući materijalizam nasuprot postmaterijalizmu,
- (d) kolektivni nivoi materijalizma, izračunati agregacijom prosečnih vrednosti unutar svake države.

Primordijalni i konstruktivistički nacionalizam u ovom istraživanju merimo kao dimenziju nacionalnog identiteta. Merenje je zasnovano na standardnoj EVS bateriji. Ispitanicima se postavlja pitanje: „Koliko je po vašem mišljenju važno za pripadnost Vašoj nacionalnosti?” (1) biti rođen u toj zemlji, (2) imati nacionalno poreklo / pretke (ancestry), (3) govoriti nacionalni jezik, (4) deliti nacionalnu kulturu i običaje, (5) poštovati političke institucije i zakone te države. Eksplorativna faktorska analiza sprovedena je odvojeno za svaku državu kako bi se ispitala latentna struktura kriterijuma nacionalne pripadnosti. Kao metod ekstrakcije primenjena je metoda glavnih osa (Principal Axis Factoring). S obzirom na teorijsku pretpostavku da dimenzije nacionalnog identiteta mogu biti međusobno povezane, korišćena je kosougaona Promax rotacija.

Broj faktora određen je na osnovu Kaiserovog kriterijuma ($\text{eigenvalue} > 1$), uz dodatnu proveru pomoću scree dijagrama i interpretabilnosti dobijenih rešenja. Kao značajna faktorska opterećenja uzete su vrednosti veće od 0,40. U državama u kojima je identifikovana dvodimenzionalna struktura, prvi faktor obuhvatao je kriterijume zasnovane na poreklu, rođenju, jeziku i kulturi (primordijalna dimenzija), dok je drugi faktor obuhvatao značaj poštovanja političkih institucija i zakona (konstruktivistička dimenzija). Faktorska opterećenja za pojedinačne stavke prikazana su kao raspon minimalnih i maksimalnih vrednosti između država.

Na osnovu EFA, formirane su dve zavisne varijable: primordijalni nacionalizam i konstruktivistički nacionalizam. Primordijalni nacionalizam operacionalizujemo kao latentnu dimenziju koja obuhvata etnokulturne kriterijume pripadnosti naciji, tj. kriterijume koji naciju posmatraju kao prirodnu i kulturno homogenu zajednicu. U empirijskom smislu, ovaj konstrukt je meren kroz stavke: „biti rođen u toj zemlji“, „imati nacionalno poreklo

/ pretke“, „govoriti nacionalni jezik“, „deliti nacionalnu kulturu i običaje“. Konstruktivistički nacionalizam operacionalizujemo kao identitetsku dimenziju koja nacionalnu pripadnost veže za odnos prema državi kao političkoj zajednici i njenim institucijama. U EVS bateriji, ova dimenzija je zahvaćena stavkom: „poštovati političke institucije i zakone te države“.

Materijalizam/postmaterijalizam operacionalizuje se prema Inglehartovoj četverostepenoj i dvanaestostepenoj skali vrednosnih prioriteta, pri čemu više vrednosti na skali označavaju orijentaciju ka sigurnosti, redu i tradicionalnim normama (materijalizam), a niže ka autonomiji, slobodi i učestvovanju (postmaterijalizam). Kolektivni materijalizam računa se agregacijom individualnih vrednosti na nivou države. Kontrolne varijable obuhvataju pol, godine starosti, obrazovni nivo, visinu prihoda i ekonomski položaj, kao i bruto društveni proizvod u skladu s prethodnim istraživanjima nacionalizma i vrijednosnih orijentacija.

Metod analize: Mešoviti linearni modeli

Za ispitivanje postavljenih hipoteza koristi se mešoviti linearni model (mixed linear model), koji omogućava analiziranje individualnih i kontekstualnih prediktora nacionalizma. Ovaj metod uzima u obzir hijerarhijsku strukturu podataka (pojedinci ugnježeni unutar država) i omogućava razdvajanje uticaja varijabli na nivou pojedinaca (individual-level) i države (country-level). Podaci imaju sledeću strukturu: konačni analitički uzorak je obuhvatio 29.408 ispitanika (nivo 1) unutar 16 država (nivo 2). Iako broj jedinica na drugom nivou ($J = 16$) predstavlja donju granicu za procenu efekata u multilevel modelima, prethodna istraživanja pokazuju da je ovakav broj dovoljan za procenu fiksnih efekata na nivou države (Maas & Hox, 2005). Model uključuje prediktore na dva nivoa. Na individualnom nivou (Level 1) uključeni su pol, starost, nivo obrazovanja, nivo prihoda i individualni materijalizam. Na makro nivou (Level 2) uključeni su bruto domaći proizvod (GDP) i prosečan nivo materijalizma u zemlji. Jedinice nivoa 1 (ispitanici) ugnježene su unutar jedinica nivoa 2 (država). Modeli uključuju **slučajni intercept (random intercept)**, koji omogućava da osnovni nivoi nacionalizma variraju između država, **fiksne efekte (fixed effects)** individualnih i državnih prediktora, kao i **slobodni nagib (random slope)** – materijalizam na individualnom nivou. Analiza je sprovedena korišćenjem tri modela:

1. Nulti model (intercept-only), kojim se procenjuje ukupna varijansa između država;
2. Model 1, mikro nivo.
3. Model 2, makro nivo.

Rezultati kvantitativne analize

U ovom delu najpre predstavljamo rezultate eksplorativne faktorske analize (Tabela 1) sa pet indikatora nacionalizma. Analiza je sprovedena odvojeno za svaku zemlju u EVS bazi. Bartlettov test sferičnosti bio je statistički značajan, što

ukazuje na postojanje značajnih korelacija između varijabli i opravdava primenu faktorske analize. U većini zapadnoevropskih država izdvojila su se dva latentna faktora koji odgovaraju očekivanoj distinkciji između primordijalnog (poreklo, rođenje, jezik, kultura) i konstruktivističkog nacionalizma (poštovanje institucija).

Međutim, u grupi zemalja koje obuhvataju države Zapadnog Balkana (Srbija, BiH, Crna Gora, Albanija, Severna Makedonija, Hrvatska), kao i Mađarsku, Bugarsku, Rumuniju, Poljsku i Island, analiza dosledno pokazuje jedan zajednički faktor, što upućuje na to da se u ovim društvima nacionalizam javlja kao nediferencirana, jedinstvena ideološka dimenzija. Npr. Rogers Brubaker (1996) ovaj fenomen objašnjava na sledeći način: u Istočnoj Evropi (uključujući Balkan) građanski model nacije nikada nije zaživeo kao odvojen od etničkog, jer se država posmatra kao etnička zajednica (nationalizing states). Budući da ove države ne ispunjavaju pretpostavku o postojanju 2 tipa nacionalnog identiteta, biće isključene iz dalje analize.

Tabela 1
Eksplorativna faktorska analiza

Država	Broj faktora	KMO	Total Variance Explained (%)	Bartlett's Test of Sphericity
Albanija	1	0,72***	50,514	1852,702***
Austrija	2	0,62***	71,433	2248,150***
Bosna i Hercegovina	1	0,79***	63,639	4156,622***
Bugarska	1	0,82***	63,257	3302,187***
Hrvatska	1	0,78***	58,784	2741,357***
Češka	2	0,70***	69,367	2073,249***
Danska	2	0,65***	67,621	3819,918***
Estonija	2	0,64***	68,759	1364,364***
Finska	2	0,66***	67,064	1369,915***
Francuska	2	0,66***	71,258	2425,036***
Nemačka	2	0,68***	65,405	1848,080***
Velika Britanija	2	0,69***	66,984	1801,293***
Mađarska	1	0,67***	46,195	1465,577***
Island	1	0,71***	50,249	2185,625***
Italija	2	0,68***	70,518	2692,679***
Litvanija	1	0,80***	58,107	2275,450***
Crna Gora	1	0,83***	62,123	1885,597***
Holandija	2	0,65***	67,292	2503,975***
Severna Makedonija	1	0,76***	58,17	1995,322***
Norveška	2	0,62***	64,234	948,819***
Poljska	1	0,79***	57,389	2249,179***
Rumunija	1	0,80***	64,004	3684,450***
Srbija	1	0,81***	64,709	3739,216***
Slovačka	2	0,71***	80,402	3114,250***
Slovenija	1	0,69***	44,082	863,863***
Španija	2	0,73***	75,322	1990,054***
Švedska	2	0,81***	67,221	1198,626***
Švajcarska	2	0,62***	68,07	3164,632***

Faktorska opterećenja za zadržane stavke kretala su se u rasponu od 0,41 do 0,95. Ukupno objašnjena varijansa varirala je između 44,08% i 80,40%, dok je u državama sa dvodimenzionalnom strukturom iznosila između 64,23% i 80,40%. Komunaliteti su se kretali između 0,40 i 0,90, što ukazuje na zadovoljavajuću reprezentaciju varijabli u faktorskom modelu. Korelacija između primordijalne i konstruktivističke dimenzije bila je umerena (od 0,20 do 0,40), što opravdava primenu kosougaone rotacije. Faktorski skorovi izračunati su regresionom metodom i standardizovani ($M = 0$, $SD = 1$) za potrebe daljih analiza.

U nastavku ovog dela ćemo predstaviti rezultate deskriptivne analize glavnih zavisnih (primordijalni i konstruktivistički nacionalizam), a zatim i prediktorske varijable (materijalizam).

Tabela 2
Deskriptivna analiza

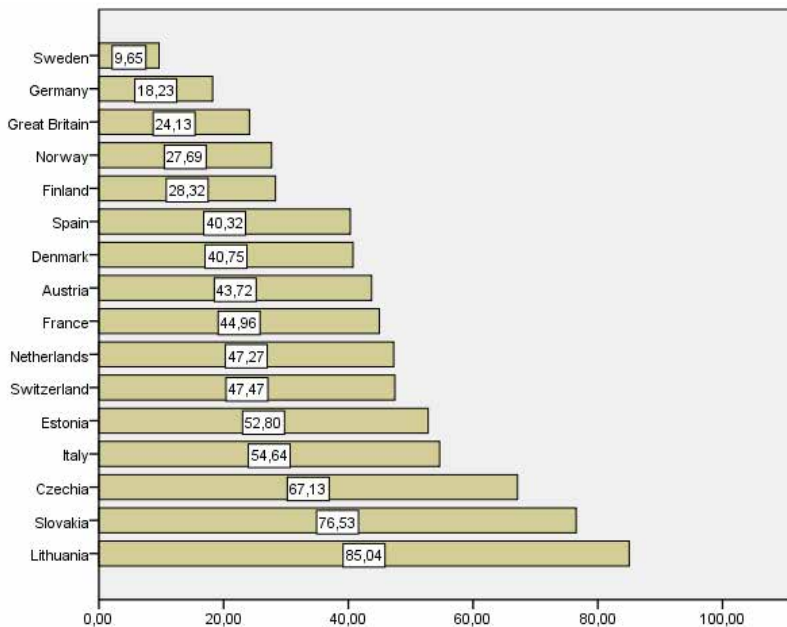
	n	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
materijalizam	46596	0,00	1,00	,1974	,39805
postmaterijalizam	46596	0,00	1,00	,1676	,37351
primordijalni nacionalni identitet	45393	-2,66	2,00	,0000	1,00000
konstruktivistički nacionalni identitet	45393	-4,92	1,07	,0000	1,00000

Varijable primordijalnog i konstruktivističkog nacionalnog identiteta predstavljaju standardizovane faktorske skorove ($M = 0$, $SD = 1$). Dok je distribucija primordijalnog identiteta relativno simetrična, konstruktivistički identitet pokazuje izraženiju negativnu asimetriju, što ukazuje na veću koncentraciju ispitanika sa nižim nivoima konstruktivistički zasnovane identifikacije. Materijalistička orijentacija prisutna je kod približno 20% ispitanika, dok je postmaterijalistička zastupljena kod oko 17%, što ukazuje da većina populacije ne pripada jasno definisanim vrednosnim tipovima, već zauzima mešovite pozicije, što je u skladu sa nalazima prethodnih EVS istraživanja.

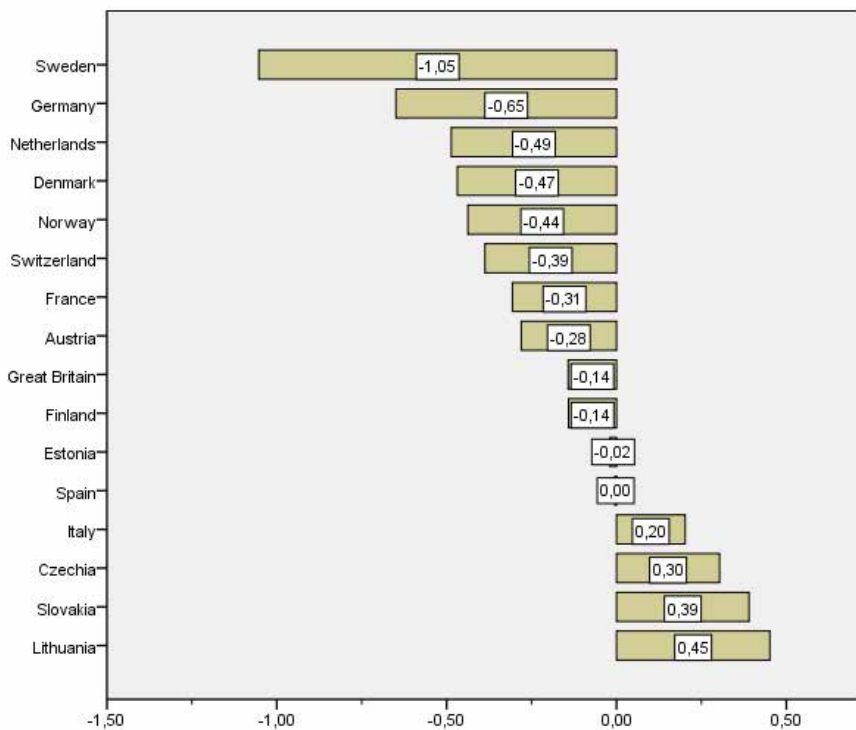
Na grafikonu 1 prikazani su agregati: materijalistička vrednosna orijentacija na nivou država. Najniži nivo materijalističke vrednosti zabeležen je u Švedskoj (9,65), Nemačkoj (18,23) i Velikoj Britaniji (24,13), što sugeriše da stanovnici ovih zemalja u proseku naglašavaju postmaterijalističke prioritete (autonomija, samoizražavanje, kvalitet života) mnogo više nego materijalističke (ekonomska i fizička sigurnost). Sličan obrazac prisutan je u ostalim ekonomski razvijenim i stabilnim zapadnoevropskim demokratijama, poput Norveške i Finske gde se vrednosti kreću umerenim opsegom od oko 27 do 47 poena. Nasuprot tome, znatno viši stepen materijalističke orijentacije vidljiv je u Estoniji (52,80).

Na grafikonu 2 predstavljene su vrednosti primordijalne nacionalističke orijentacije na individualnom nivou. Najniže nivoe primordijalnog nacionalizma beleži Švedska (-1,05). U srednjem delu skale nalaze se države poput Austrije i Francuske. Najviše vrednosti primordijalnog nacionalizma zabeležene su u Italiji (0,20), Češkoj (0,30) i Slovačkoj (0,39).

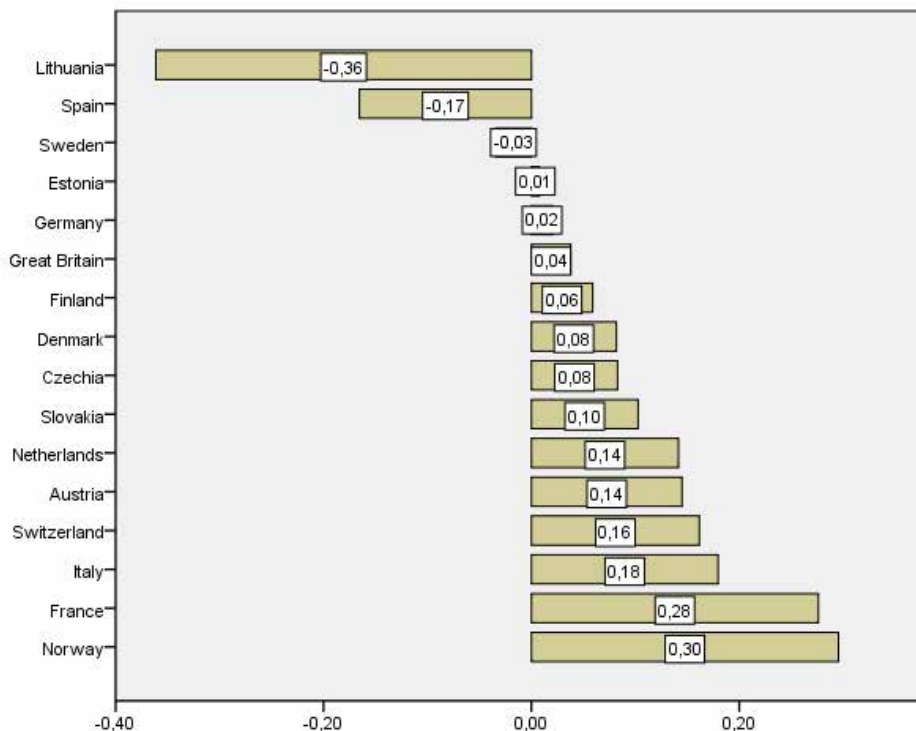
Grafikon 1
Materijalizam na nivou države

Grafikon 2
Primordijalni nacionalizam

Grafikon 3
Konstruktivistički nacionalizam

Grafikon 3 prikazuje prosečne vrednosti konstruktivističkog nacionalizma u evropskim državama, rangirane od najnižih do najviših. U ovom slučaju rezultati pokazuju znatno manje varijacije među državama u poređenju sa primordijalnim nacionalizmom.

Najniže prosečne vrednosti zabeležene su u Litvaniji ($-0,36$) i Španiji ($-0,17$), dok su najviše vrednosti konstruktivističkog nacionalizma zabeležene u državama kao što su Holandija ($0,14$), Austrija ($0,14$) i Švajcarska ($0,16$). Ovo sugeriše da se u ovim društvima pripadnost naciji relativno snažnije vezuje za građanske i institucionalne obaveze, kao što su poštovanje zakona, pravila i političkog poretka.

U nastavku ćemo prikazati rezultate mešovitenih linearnih modela gde je zavisna varijabla prvo primordijalni, a zatim i građanski nacionalizam.

Tabela 3
Mešoviti linearni model

	Model 0	Model 1	Model 2
Intercept	-0,005 (,096)	-,630*** (,102)	-1,299*** (,142)
Pol		,021 (,015)	,021 (,015)
Godine		,004*** (,000)	,004*** (,000)
Obrazovanje – nisko		,167*** (,023)	,166*** (,023)
Obrazovanje – srednje		,154*** (,022)	,152*** (,022)
Prihod – nizak		,140*** (,021)	,139*** (,021)
Prihod – srednji		,104*** (,019)	,104*** (,019)
Individualni nivo materijalizma		,428*** (,048)	,790*** (,112)
Kolektivni nivo materijalizma			,011*** (,002)
GDP			-,274*** (,057)
Interakcija Individualni nivo materijalizma*Kolektivni nivo materijalizma			,104*** (,019)
AIC	43731,33	33228,97	33213,42
BIC	43746,76	33258,88	33243,33

Note: Zavisna varijabla je primordijalni nacionalizam

*p <.10 (90% CI)

** p <.05 (95% CI)

*** p <.01 (99% CI)

Radi procene opravdanosti primene višerazinskog modeliranja, najpre je konstruisan prazni model (null model) bez prediktora, čime je utvrđena raspodela varijanse između individualnog i kontekstualnog nivoa.

Za primordijalni nacionalni identitet varijansa na individualnom nivou iznosila je $\sigma^2 = 0,820$, dok je varijansa između zemalja iznosila $\tau_{00} = 0,258$. Na osnovu toga izračunata je intraklasna korelacija (ICC = 0,24), što ukazuje da se približno 24% ukupne varijanse nalazi na nivou zemlje. Ovaj nalaz potvrđuje značajan kontekstualni efekat i opravdava primenu višerazinskog pristupa.

Nakon uključivanja individualnih (pol, starost, obrazovanje, prihod, individualni materijalizam) i makro prediktora (nivo materijalizma na nivou zemlje, BDP), rezidualna varijansa smanjena je na $\sigma^2 = 0,729$, što predstavlja smanjenje individualne varijanse od 11%. Istovremeno, varijansa između zemalja

smanjena je na $\tau_{00} = 0,049$, odnosno za 81% u odnosu na prazni model. Ovi rezultati ukazuju da model u značajnoj meri objašnjava razlike između zemalja, ali umerenije individualne razlike.

Tabela 3 prikazuje rezultate mešovitenih linearnih modela za objašnjenje primordijalnog nacionalnog identiteta. Model 0 predstavlja prazni model bez prediktora, Model 1 uključuje individualne karakteristike ispitanika, dok Model 2 dodatno uvodi kontekstualne varijable na nivou zemlje i interakcioni efekat.

U Modelu 1 rezultati ukazuju na značajnu ulogu sociodemografskih karakteristika. Starost je pozitivno povezana sa primordijalnim identitetom, što znači da stariji ispitanici u većoj meri naglašavaju etničko-kulturne kriterijume pripadnosti. Niži i srednji nivo obrazovanja takođe su povezani sa jačim primordijalnim identitetom, što ukazuje da je ovaj oblik nacionalnog identiteta izraženiji među manje obrazovanim grupama. Slično tome, ispitanici sa nižim i srednjim prihodima pokazuju viši nivo primordijalnog identiteta. Pol nije statistički značajan prediktor.

Individualni materijalizam pokazuje snažnu pozitivnu povezanost sa primordijalnim nacionalizmom, što sugeriše da su vrednosne orijentacije usmerene ka sigurnosti i ekonomskim pitanjima povezane sa jačim naglašavanjem etničkih i kulturnih kriterijuma nacionalne pripadnosti.

Model 2 proširuje analizu uključivanjem kontekstualnih faktora. Efekat individualnog materijalizma dodatno se povećava, što ukazuje da njegov uticaj ostaje robustan i nakon kontrole makro uslova. Na nivou zemlje, viši kolektivni nivo materijalizma povezan je sa višim prosečnim nivoom primordijalnog identiteta, dok je viši BDP negativno povezan sa primordijalnim nacionalizmom, što znači da je ovaj oblik identiteta slabije izražen u ekonomski razvijenijim društvima.

Interakcioni efekat između individualnog i kolektivnog nivoa materijalizma je statistički značajan, što ukazuje da kontekstualni okvir utiče na odnos između individualnih vrednosti i primordijalnog identiteta. Drugim rečima, uticaj individualnog materijalizma na primordijalni nacionalizam zavisi od dominantne vrednosne orijentacije u društvu. Poređenje informacionih kriterijuma pokazuje značajno poboljšanje modela. AIC i BIC se značajno smanjuju prelaskom sa Modela 0 na Model 1, a dodatno, iako u manjoj meri, i u Modelu 2, što potvrđuje bolju prilagođenost proširenih modela podacima.

Ukupno posmatrano, rezultati ukazuju da je primordijalni nacionalni identitet oblikovan kombinacijom individualnih socioekonomskih karakteristika, vrednosnih orijentacija i šireg društvenog konteksta, pri čemu posebno važnu ulogu imaju materijalističke vrednosti na oba nivoa analize. Random slope za individualni materijalizam uveden je jer teorija modernizacije i rezultati istraživanja sugerišu da uticaj individualnih vrednosnih orijentacija na nacionalni identitet varira u zavisnosti od društvenog konteksta, pa je bilo potrebno empirijski testirati tu heterogenost između država.

Tabela 4 Procene kovarijansi (*Random Effects*).
Zavisna varijabla: primordijalni nacionalizam

UN (1,1)	0,048
UN (2,1)	-0,022
UN (2,2)	0,072***

*p <.10 (90% CI)

** p <.05 (95% CI)

*** p <.01 (99% CI)

Varijansa nasumičnog nagiba (*random slope*) za materijalizam (UN(2,2) = 0,072), u tabeli 3 koja je statistički značajna, pokazuje da se efekat individualnog materijalizma na primordijalni nacionalizam značajno razlikuje među zemljama. Drugim rečima, materijalizam ne utiče jednako u svim društvima: u nekim državama njegov je efekat značajno jači nego u drugim.

U nastavku ćemo prikazati rezultate regresione analize gde je zavisna varijabla konstruktivistički nacionalizam.

Tabela 5 Mešoviti linearni model

	Model 0	Model 1	Model 2
Intercept	-0,068 (,053)	-,552*** (,066)	-,547*** (,189)
Pol		-,047*** (,016)	-,047*** (,016)
Godine		,006*** (,000)	,006*** (,000)
Obrazovanje – nisko		,008 (,025)	,009 (,025)
Obrazovanje – srednje		,040 (,028)	,041 (,023)
Prihod – nizak		-,025 (,023)	-,024 (,023)
Prihod – srednji		,001 (,021)	,001 (,021)
Individualni nivo materijalizma		,294*** (,048)	,491*** (,131)
Kolektivni nivo materijalizma			,000 (,003)
GDP			,114 (,073)
Interakcija Individualni nivo materijalizma* Kolektivni nivo materijalizma			-,003 (,002)
AIC	46102,73	35579,73	35595,54
BIC	46118,16	35609,65	35625,45

Note: Zavisna varijabla je konstruktivistički nacionalizam.

*p <.10 (90% CI)

** p <.05 (95% CI)

*** p <.01 (99% CI)

Tabela 5 prikazuje rezultate mešovitenih linearnih modela za objašnjenje konstruktivističkog nacionalnog identiteta. Za konstruktivistički nacionalni identitet u praznom modelu individualna varijansa iznosila je $\sigma^2 = 0,949$, dok je između-državna varijansa iznosila $\tau_{00} = 0,077$, što daje intraklasnu korelaciju $ICC = 0,08$. Oko 8% ukupne varijanse pripada nivou zemlje, što takođe opravdava primenu višerazinskog modeliranja, iako ukazuje na slabiji kontekstualni efekat u odnosu na primordijalni identitet.

U punom modelu rezidualna varijansa smanjena je na $\sigma^2 = 0,873$, što predstavlja objašnjenje od približno 8% individualne varijanse. Međutim, procenjena varijansa između zemalja povećana je na $\tau_{00} = 0,093$, što ukazuje da uključeni kontekstualni prediktori ne objašnjavaju međudržavne razlike u konstruktivističkom identitetu. Drugim rečima, model ima ograničenu objašnjavajuću snagu na makro nivou za ovu dimenziju nacionalnog identiteta. Model 0 predstavlja prazni model, Model 1 uključuje individualne karakteristike ispitanika, dok Model 2 dodatno uvodi makro varijable i interakcioni efekat.

Rezultati Modela 1 pokazuju da konstruktivistički identitet u najvećoj meri zavisi od individualnih karakteristika. Pol je statistički značajan prediktor, pri čemu muškarci iskazuju niži nivo konstruktivističkog identiteta u odnosu na žene. Starost je pozitivno povezana sa konstruktivističkim identitetom, što ukazuje da stariji ispitanici u većoj meri naglašavaju građanske i institucionalne kriterijume nacionalne pripadnosti.

Za razliku od primordijalnog identiteta, socioekonomski status nema značajnu ulogu. Obrazovanje i prihod nisu statistički značajni prediktori, što sugerise da konstruktivistička dimenzija nacionalnog identiteta nije sistematski povezana sa socioekonomskim pozicijama pojedinaca. Individualni materijalizam pokazuje značajan pozitivan efekat, što ukazuje da su vrednosne orijentacije usmerene ka sigurnosti i ekonomskim pitanjima povezane sa većim naglašavanjem građanskih kriterijuma nacionalne pripadnosti.

U Modelu 2, nakon uključivanja kontekstualnih faktora, efekat individualnog materijalizma dodatno se povećava, što potvrđuje njegovu stabilnu i snažnu ulogu. Međutim, nijedna makro varijabla nije statistički značajna. Kolektivni nivo materijalizma i nivo ekonomskog razvoja meren BDP-om ne pokazuju značajnu povezanost sa konstruktivističkim identitetom. Takođe, interakcija između individualnog i kolektivnog nivoa materijalizma nije statistički značajna.

Poređenje informacionih kriterijuma pokazuje značajno poboljšanje modela nakon uključivanja individualnih prediktora (Model 1 u odnosu na Model 0), dok dodavanje makro varijabli u Modelu 2 ne doprinosi dodatnom poboljšanju prilagođenosti modela (AIC i BIC se blago povećavaju). Ukupno posmatrano, rezultati ukazuju da je konstruktivistički nacionalni identitet pre svega oblikovan individualnim karakteristikama i vrednosnim orijentacijama, dok širi društveni i ekonomski kontekst ima ograničen ili zanemarljiv uticaj. Za razliku od primordijalnog identiteta, ova dimenzija nacionalnog identiteta pokazuje znatno slabiju kontekstualnu uslovljenost.

Tabela 6 Procene kovarijansi (*Random Effects*).
Zavisna varijabla: konstruktivistički nacionalizam

UN (1,1)	,0563***
UN (2,1)	-,0264*
UN (2,2)	,0484***

*p <.10 (90% CI)

** p <.05 (95% CI)

*** p <.01 (99% CI)

Procene kovarijansi (Tabela 6) pokazuju da postoji statistički značajna varijabilnost u prosečnim nivoima konstruktivističkog nacionalizma između zemalja (UN(1,1) = 0,0563), što znači da se zemlje razlikuju u početnim vrednostima ove dimenzije nacionalizma. Kovarijansa između preseka i nasumičnog nagiba za individualni materijalizam (UN(2,1) = -0,0264), koja je negativna i slaba, sugeriše da zemlje sa višim prosečnim nivoom građanskog nacionalizma imaju blago slabiji efekat individualnog materijalizma. Varijansa nasumičnog nagiba (UN(2,2) = 0,0484), koja je statistički značajna, pokazuje da se efekat materijalizma na konstruktivistički nacionalizam značajno razlikuje među zemljama: u nekim društvima materijalizam mnogo jače povećava konstruktivistički nacionalizam, dok je u drugima efekat slabiji.

Rezultati praznih modela pokazali su da značajan deo varijanse nacionalnog identiteta potiče iz kontekstualnog nivoa, posebno u slučaju primordijalnog identiteta, gde gotovo četvrtina ukupne varijanse potiče iz razlika između zemalja. Ovo potvrđuje da je nacionalni identitet u velikoj meri uslovljen društvenim i institucionalnim kontekstom i metodološki opravdava primenu višerazinskog modeliranja. Rezultati sugerišu da primordijalni identitet ostaje snažno ukorenjen u individualnim dispozicijama koje nisu u potpunosti obuhvaćene uključenim prediktorima. Nasuprot tome, kod konstruktivističkog identiteta kontekstualna komponenta varijanse je znatno slabija, a uključeni makro prediktori nisu doprineli smanjenju razlika između zemalja. Ovaj nalaz ukazuje da je konstruktivistička dimenzija nacionalnog identiteta u većoj meri oblikovana individualnim karakteristikama i iskustvima, dok širi društveni kontekst ima ograničen uticaj.

Ukupno posmatrano, rezultati potvrđuju da različite dimenzije nacionalnog identiteta imaju različite nivoe kontekstualne ukorenjenosti, što opravdava analitičko razdvajanje primordijalne i konstruktivističke komponente u empirijskoj analizi.

Teorijska interpretacija

Hipoteza H1 je delimično potvrđena. Eksplorativna faktorska analiza pokazuje da se primordijalna i konstruktivistička dimenzija jasno izdvajaju u delu evropskih država, što potvrđuje empirijsku opravdanost dihotomije. Međutim, u značajnom broju zemalja nacionalizam se pojavljuje kao jedinstvena latentna

dimenzija, što ukazuje na to da ova tipologija nije univerzalno primenljiva, već zavisi od istorijskog i institucionalnog konteksta.

Hipoteza H2 je potvrđena. Rezultati mešovitih linearnih modela pokazuju da su makro faktori statistički značajni prediktori primordijalnog nacionalizma: viši kolektivni nivo materijalizma povezan je sa njegovim višim prosečnim nivoom, dok je viši BDP povezan sa slabijim primordijalnim nacionalizmom. Takođe, značajna mikro–makro interakcija dodatno potvrđuje važnost kontekstualnih uslova.

Hipoteza H3 nije potvrđena. Za razliku od primordijalne dimenzije, ni kolektivni materijalizam ni BDP ne pokazuju značajan efekat na konstruktivistički nacionalizam, niti je interakcija statistički značajna. Ovaj nalaz ukazuje da je konstruktivistički nacionalizam znatno slabije kontekstualno uslovljen i pre svega zavisi od individualnih vrednosnih orijentacija.

Najpre ćemo se osvrnuti na rezultate eksplorativne faktorske analize koja u jednom broju evropskih zemalja ne potvrđuje pretpostavljeno postojanje dva oblika nacionalne pripadnosti, već ukazuje na jednodimenzionalan obrazac razumevanja nacije. U ovim državama se etnički, kulturni i građanski elementi nacionalnog identiteta preklapaju. Ovakav obrazac zabeležen je u Sloveniji, Srbiji, Rumuniji, Poljskoj, Severnoj Makedoniji, Crnoj Gori, Hrvatskoj, Mađarskoj, Bugarskoj, Bosni i Hercegovini, Albaniji i Islandu.

S ciljem razumevanja kolapsa dualizma između primordijalnog i građanskog nacionalizma u navedenim državama Evrope, osvrnućemo se na Maleševićev koncept centrifugalne ideologizacije. Ovim se opisuje proces u kome se ideološki obrasci, proizvedeni i institucionalizovani od strane države, šire ka širokim slojevima stanovništva i postaju deo svakodnevnog, „zdravorazumskog“ razumevanja društvene stvarnosti. U postkonfliktnim i postsocijalističkim društvima, ovaj proces je naročito intenzivan jer se odvija paralelno sa rekonstrukcijom političkih institucija, redefinisanjem granica zajednice i legitimacijom novih poredaka. Kao posledica toga, elementi koji se u teoriji često razdvajaju na etničke (poreklo, rođenje, preci) i građanske (institucije, zakoni, jezik) bivaju ideološki stopljeni i predstavljeni kao međusobno zavisni aspekti jedne iste nacionalne pripadnosti (Malešević, 2010).

Malešević dodatno naglašava da rat i organizovano nasilje deluju kao snažni mehanizmi proizvodnje grupne homogenosti, jer zahtevaju visoki stepen unutrašnje kohezije i jasne simboličke granice između „nas“ i „njih“. U takvim uslovima, diferenciranje nacionalnog identiteta na više dimenzija postaje nefunkcionalno, budući da bi moglo da oslabi sposobnost kolektivne mobilizacije i legitimizacije političke i društvene lojalnosti. Umesto toga, nacionalizam se stabilizuje kao jedinstvena ideološka matrica u kojoj se kulturni, etnički i institucionalni elementi međusobno potvrđuju i pojačavaju. Kako Malešević pokazuje, u društvima oblikovanim ratom, nasiljem i ubrzanim procesima državne konsolidacije, nacionalizam funkcioniše kao organizacijski i ideološki zbijen okvir koji ne podstiče analitičku diferencijaciju tipova pripadnosti, već njihovu integraciju u jednu dominantnu dimenziju identiteta (Malešević, 2010). Island ovde ne uspeva da se uklopi u red postsocijalističkih ili postkonfliktnih društava,

te predstavlja zanimljiv izuzetak. Karakteristično je za Island da nikada nije prošao kroz fazu nasilne nacionalne mobilizacije u modernom smislu, niti kroz intenzivne procese izgradnje države praćene ratom ili unutrašnjim konfliktom. Zbog toga nacionalizam ne funkcionira kao odgovor na odsustvo sigurnosti, već kao stabilna pozadinska pretpostavka društvenog poretka. U tom smislu, empirijska jedinstvenost faktorske strukture nacionalizma na Islandu predstavlja odsustvo potrebe da se društveni rascep formira na liniji nacionalnog identiteta.

Sada fokus pomeramo na rezultate regresione analize. Ovi podaci značajni su jer u prvom redu predstavljaju empirijsku odbranu distinkcije nacionalizma na primordijalni i konstruktivistički u slučaju 16 država Centralne i Istočne Evrope. Primordijalni nacionalizam sistematski je povezan sa većinom individualnih karakteristika i makro kontekstom, dok konstruktivistički nacionalizam pokazuje znatno slabiju prediktorsku strukturu: sociodemografske varijable poput obrazovanja i prihoda nisu značajne, a jedini stabilan prediktor ostaje individualni materijalizam. Primordijalni nacionalizam može se razumeti kao oblik identiteta koji je duboko ukorenjen u kulturnim značenjima, simbolima i emocionalnim vezama. Geertz (1973) primordijalne veze definiše kao društvene odnose koji se doživljavaju kao prirodni, dati i moralno obavezujući, a ne kao rezultat racionalnog izbora. Smith (1991) dodatno naglašava da nacionalni identitet počiva na mitovima porekla, kolektivnim sećanjima i simboličkoj infrastrukturi koja povezuje lični identitet sa predstavom o istorijskom kontinuitetu zajednice. U tom smislu, primordijalni nacionalizam funkcionira kao stabilan sistem značenja koji se formira kroz dugotrajne procese socijalizacije i kulturne reprodukcije. Upravo takva priroda identiteta objašnjava zašto se primordijalni nacionalizam sistematski povezuje sa individualnim socioekonomskim pozicijama. Niže obrazovanje i niži prihodi povezani su sa većom egzistencijalnom nesigurnošću i ograničenim pristupom kosmopolitskim kulturnim resursima, što povećava oslanjanje na čvrste i zatvorene kolektivne identitete. Ovaj nalaz je u skladu sa Inglehartovom teorijom modernizacije, prema kojoj materijalističke vrednosti, fokusirane na sigurnost, red i stabilnost, podstiču etnocentrične i isključujuće oblike kolektivne identifikacije (Inglehart, 1997; Inglehart & Welzel, 2005). Kada su takve vrednosti dominantne i na individualnom i na kolektivnom nivou, nacionalni identitet se dodatno stabilizuje kao odgovor na percipiranu nesigurnost.

Istovremeno, značaj makro varijabli u slučaju primordijalnog nacionalizma ukazuje da ovaj oblik identifikacije nije samo individualna dispozicija, već i proizvod šire društvene klime. Brubaker (2004) upozorava da nacionalizam treba posmatrati kao „kategoriju prakse“, odnosno kao skup institucionalno i politički strukturisanih interpretativnih okvira koji organizuju percepciju društvene stvarnosti. Calhoun (1998) takođe naglašava da nacionalni identitet nije samo emocionalna vezanost, već društveno organizovan diskurzivni okvir koji strukturira granice pripadnosti. Kada društveni kontekst karakteriše veći nivo materijalističkih prioriteta ili niži nivo ekonomskog razvoja, takvi okviri postaju dostupniji i društveno legitimniji, što objašnjava snažne kontekstualne efekte. Nasuprot tome, konstruktivistički nacionalizam pokazuje znatno slabiju

povezanost sa socioekonomskim i kontekstualnim varijablama. Odsustvo efekata obrazovanja i prihoda sugerije da ovaj oblik identifikacije nije strukturiran društvenom stratifikacijom. Umesto toga, konstruktivistički nacionalizam izgleda kao normativna orijentacija prema državi kao političkoj zajednici, koja je relativno ravnomerno distribuirana u populaciji. Ovaj nalaz je u skladu sa Brubakerovom (2004) tezom da građanski oblici nacionalne pripadnosti funkcionišu kao institucionalizovani repertoari lojalnosti, a ne kao duboko diferencirani identitetski obrasci.

Značajno je da i u ovom slučaju individualni materijalizam ostaje jedini stabilan prediktor. To ukazuje da konstruktivistički nacionalizam nije nužno izraz liberalnih ili postmaterijalističkih vrednosti, već može predstavljati oblik političke lojalnosti zasnovan na potrebi za redom, stabilnošću i institucionalnom sigurnošću. U skladu sa teorijom modernizacije, materijalistička orijentacija podstiče oslanjanje na institucije kao garanta društvenog poretka (Inglehart, 1997; Inglehart & Welzel, 2005). Međutim, odsustvo makro efekata sugerije da je ova orijentacija primarno individualna, a ne proizvod dominantne društvene klime. Teorijski posmatrano, razlika između dve dimenzije može se interpretirati kao razlika između identitetskog i normativno-institucionalnog obrasca nacionalne pripadnosti. Primordijalni nacionalizam funkcioniše kao duboko ukorenjen kolektivni identitet čija se reprodukcija odvija kroz interakciju individualnih dispozicija i društvenog konteksta. Konstruktivistički nacionalizam, naprotiv, predstavlja slabije internalizovan i manje stratifikovan oblik političke lojalnosti, čija varijacija zavisi pre svega od individualnih vrednosnih orijentacija, a ne od socioekonomskog položaja ili makro strukture.

Ovi nalazi problematizuju čestu pretpostavku da je konstruktivistički nacionalizam snažnije povezan sa modernizacijom. Empirijski rezultati sugeriju drugačiju interpretaciju: dok je primordijalni nacionalizam društveno i kontekstualno strukturisan, konstruktivistički nacionalizam deluje kao relativno „tanak“ identitet (thin identity), slabo diferenciran po društvenim linijama i ograničeno osetljiv na makro uslove. U tom smislu, razlika između dve dimenzije ne odnosi se samo na sadržaj identifikacije, već na različit stepen njihove društvene ukorenjenosti i institucionalne reprodukcije.

Zaključak

Ovaj rad je imao dva cilja: (1) da empirijski proveriti da li se u savremenoj Evropi nacionalni identitet može dosledno razložiti na primordijalnu i konstruktivističku dimenziju i (2) da ispita u kojoj meri materijalistička vrednosna orijentacija deluje kao prediktor tih dimenzija na individualnom i kolektivnom nivou. Kombinovanjem eksplorativne faktorske analize (28 zemalja) i mešovitih linearnih modela (16 zemalja u kojima se izdvajaju dve dimenzije), nalazi potvrđuju da je dihotomija primordijalizam–konstruktivizam empirijski održiva, ali kontekstualno uslovljena.

Prvi doprinos rada je pokazivanje da dvodimenzionalna struktura nacionalizma nije univerzalna: u značajnom broju evropskih društava faktorska

analiza ukazuje na jedinstvenu latentnu dimenziju u kojoj se etnokulturni i institucionalni kriterijumi pripadnosti preklapaju. Time se dovodi u pitanje rutinska upotreba tipologije etničko/građansko i daje empirijska podrška argumentima da nacionalizam treba tretirati kao promenljivu praksu, a ne kao stabilan skup determinanti (Brubaker, 2004; Calhoun, 1998).

Drugi doprinos je u identifikovanju asimetričnih prediktorskih profila u zemljama sa dvodimenzionalnom strukturom. Primordijalni nacionalizam pokazuje snažnu i sistematsku povezanost sa individualnim materijalizmom, starošću, nižim obrazovanjem i nižim prihodima, uz značajne efekte makro konteksta. Ovaj obrazac je kompatibilan sa tumačenjima primordijalne pripadnosti kao „debljeg“ identitetskog režima, ukorenjenog u simboličkim i moralno obavezujućim vezama (Geertz, 1973; Smith, 1991), ali i podložnog društvenoj stratifikaciji i egzistencijalnoj nesigurnosti, u skladu sa modernizacijskim okvirom (Inglehart, 1997; Inglehart & Welzel, 2005).

Nasuprot tome, konstruktivistički nacionalizam u ovoj operacionalizaciji (institucije i zakoni) pokazuje znatno slabiju vezu sa sociodemografskim statusom: obrazovanje i prihod nisu značajni, dok je jedini robustan prediktor individualni materijalizam. Istovremeno, izostanak makro efekata i interakcije ukazuje da je ova dimenzija tanji identitetski sloj, manje stratifikovan i slabije kontekstualno objašnjen, što je u skladu sa argumentima da su građanski repertoari pripadnosti pre situaciono i institucionalno mobilisani nego duboko ukorenjeni u društvene pozicije (Brubaker, 2004; Calhoun, 1998).

Ograničenja rezultata proizlaze iz selekcije zemalja (prediktorske analize se odnose samo na kontekste u kojima dvodimenzionalnost postoji), relativno malog broja Level-2 jedinica ($J = 16$), kao i suženog merenja konstruktivističke dimenzije jednom stavkom, što verovatno smanjuje objašnjivost i varijansu. Značajno ograničenje ovog istraživanja odnosi se na proveru merne invarijantnosti korišćenih skala između analiziranih grupa. Iako su u procesu sprovedene analize zasnovane na konfirmatornoj faktorskoj analizi (CFA), detaljan prikaz modela i indikatora uklapanja nije uključen u rad. Imajući u vidu da fokus istraživanja nije bio na razvoju i validaciji mernog modela, već na ispitivanju odnosa između varijabli, rezultati ovih analiza nisu predstavljeni u punom obimu. Dodatno, u radu nisu prikazani standardizovani regresioni koeficijenti, već isključivo nestandardizovane procene parametara. Iako ovakav pristup omogućava direktniju interpretaciju efekata u originalnoj metri varijabli, izostanak standardizovanih koeficijenata otežava poređenje relativne snage prediktora unutar modela.

Navedena ograničenja treba imati u vidu prilikom interpretacije rezultata. Buduća istraživanja trebalo bi da uključe potpunu proceduru testiranja merne invarijantnosti (konfiguralne, metričke i skalarne) uz detaljan prikaz CFA modela i indikatora uklapanja, kao i izveštavanje standardizovanih koeficijenata radi preciznije procene relativnog doprinosa pojedinačnih prediktora. Uprkos tome, nalaz je robustan u svojoj osnovnoj implikaciji: latentna struktura nacionalizma i njegovi prediktori zavise od institucionalno-istorijskog konteksta, a socioekonomska „klima“ selektivno oblikuje one oblike nacionalne identifikacije koji su otvoreniji institucionalnom uokviravanju i političkoj reinterpretaciji.

Literatura

- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without Groups*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Calhoun, C. (1998). *Nationalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Connor, W. (1994). *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. New Jersey: Princeton University Press.
- Duckitt, J. & Sibley, C. G. (2010). Personality, Ideology, Prejudice and Politics: A Dual-Process Motivational Model. *Journal of Personality*, 78(6), 1861–1894. 10.1111/j.1467-6494.2010.00672.x
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, R. & Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. New Jersey: Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv10vm2ns>
- European Values Study. (2022). *European Values Study 2017–2022 Integrated Dataset (EVS 2017–2022)*.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Hutchinson, J. (1994). *Modern Nationalism*. Washington: Fontana Press.
- Hobsbawm, E. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maas, C. J. M. & Hox, J. J. (2005). Sufficient Sample Sizes for Multilevel Modeling. *Methodology*, 1(3), 86–92.
- Malešević, S. (2019). *Grounded Nationalisms: A Sociological Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malešević, S. (2006). *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*. London: Palgrave Macmillan.
- Malešević, S. (2010). *The Sociology of War and Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malešević, S. (2013). *Nations and Nationalism*. Cambridge: Polity Press.
- Norris, P. & Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reilly, J. J. (2015). No Postmaterialists in Foxholes: Postmaterialist Values, Nationalism and National Threat in the People's Republic of China. *Political Psychology*, 36(6), 725–740.

- Renan, E. (1990). What is a Nation? In: H. K. Bhabha (Ed.). *Nation and Narration*. New York: Routledge (8–22).
- Shils, E. (1957). Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties. *British Journal of Sociology*, 8(2), 130–145.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6).
- Smith, A. D. (1998). *Nationalism and Modernism*. New York: Routledge.
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*. Carson City: University of Nevada Press.
- Skinner, Q. (2002). *Visions of Politics: Renaissance Virtues*. Cambridge: Cambridge University Press.